KIF WASALT ĠERUSALEM

Ix-xewqa li nara lil Ġerusalem nibtet f'qalbi minn meta kont għadni żgħir ħafna. Imma kont nistħajjel li dix-xewqa ma setgħetx tintemm. Kif jista' jkun li mmur Ġerusalem, jiena, tifel tar-raħal, minn dawn li dejjem ġor-raba'? Imma mbagħad meta kbirt, u darba smajt li l-Ingliżi ħadu l-Palestina, għedt: "Issa ġiet newbti; Issa tassew li nara lil Ġerusalem!"

Għalhekk dħalt suldat, biex ikolli l-flus għas-safar (għax bħal ma għedt qabel, kont naħdem fir-raba' tagħna u flus tiegħi ma kellix) u rġajt ħriġt wara xi sena u nofs. Għamilt il-passaport u tlaqt.

Tlaqt minn Malta lejn Lixandra malvapur "Tudor Prince", nhar it-Tnejn, 22 ta' Marzu 1920, fil-għaxija. Kien hemm tlieta oħra Maltin, sejrin Lixandra jinkitbu baħrin. Kif konna ħerġin minn bejn dirgħajn il-*breakwater* spara t-tir. Qagħadt fil-poppa nħares lejn Malta, ħalli nara x'inħoss bniedem li jħobb lil pajjiżu meta jkun qiegħed jingħażel minnu. Malta bdiet titbiegħed u tiswied; tiċkien, tiċkien, sakemm ma baqax jidher minnha ħlief bħal shaba sewda f'wiċċ il-baħar, fixxefaq, fuq l-aħħar ħmura ta' wara nżul ix-xemx.

Il-vapur mexa qajl qajl, u wasalna Lixandra s-Sibt ta' wara, fil-għodu kmieni. Lixandra nżilt l-art u l-għada kien Ħadd il-Palm. Mort il-Knisja ta' Santa Katerina. Għadni niftakar il-Għarab ibigħu l-palm u ż-żebbuġ qabel il-*purċissjoni* u jgħajtu: "Balma! Balma!"

Nhar it-Tlieta ta' wara fil-għaxija, tlaqt minn Lixandra għal Port Said, ma' vapur Taljan jismu "Gastein". Fil-għodu, il-għada, wasalna Port Said imma ma ridtx ninżel l-art. Fil-għaxija l-vapur telaq minn Port Said u filgħodu wasalna Ġaffa. Hawn iltqajt ma' l-ewwel saram. Saram żgħir, imma għalija, tifel tar-raba' li qatt ma kont rajt dinja, deherli saram kbir.

Issa, lili ħadd ma kien għarrafni li biex ninżel l-art minn dak il-vapur, kellhom jiffirmawli l-passaport. Raġel wieħed baħri u qalli li għajtuli u ma weġibthomx. Qalli mmur infittex il-fizzjal Ingliż biex jiffrmali. Mort u qaluli li kien niżel l-art. In-nies neżlin u jiena ma nistax ninżel. Fit-taraġ kien hemm suldat għassa, kull wieħed li jinżel, jaralu l-passaport. X'kelli nagħmel, ma kontx naf.

Fuq luħ iswed kien hemm miktub bil-ġips: "Il Piroscafo Gastein parte per Haifa alle ore 3 p.m.". Qaluli li l-fizzjal kellu jerġa' jiġi. Imma jekk għal xi ħaġa ma jiġix? Jekk il-vapur jitlaq bija lejn Hajfa? Hemmhekk fejn nibda mmur?

Qagħadt fuq ġenb il-vapur, inħares lejn Ġaffa, imwerwer. Saru l-ħdax. Il-qniepen tal-kanpnar tal-Franġiskani, hemm quddiemna, fl-ogħla quċċata, daqqu għall-aħħar darba, huma u jniżżlu s-Sepolkru, għax dak in-nhar kien Ħamis ix-Xirka. Daqq nofs innhar. Daqqet is-siegħa, u l-fizzjal ma ġiex. Daqqu s-sagħtejn, u ftit qabel is-sagħtejn u nofs, mal-vapur resqet dgħajsa u minnha niżel il-fizzjal, u tala' fuq il-vapur.

Ħadt ir-ruħ. Il-biża' għaddieli. Iffirmali l-passaport u qalli: "Go to land! Go to land, quick!" Iżżejtu ħajr u tlaqt. Inżilt it-taraġ u dħalt fid-dgħajsa li qadfet lejn l-art.

Meta wasalna, lil tad-dgħajsa tajthom tliet xelini, kif talbuni, u staqsejthom fejn kienet id-Dwana. Id-Dwana kienet naqra ta' għorfa b'żewġ bankijiet. Fiha kien hemm żewġt irġiel, pajżan u pulizija. Il-pajżan ħad-

li l-passaport u gharrafni li meta mmur Ġerusalem, kelli mmur għalih fejn igħidulu *Russian Colony*. Tkellem miegħi bl-Ingliż ħażin ħażin, għax ma kienx jaf.

Aktar kien jaqbel kieku dak il-ħin bqajt sejjer mill-ewwel Ġerusalem. Imma Fra Elija Grech (tal-Mellieħa), li lilu kont staqsejt kif kelli nagħmel, meta kien Malta ftit xhur qabel, kien qalli noqgħod jum Ġaffa u jien ridt nagħmel kollox kif qalli hu.

Qagħadt mela Ġaffa dik il-lejla salgħada fil-għodu. Fil-għodu tlaqt lejn l-"imħatta", jiġifieri *stazzjon* tal-vapur ta' l-art, u mort naqta' biljett għal Ġerusalem. Tal-biljetti qalli li sata' jagħtini biljett sa Lidda, imbagħad minn Lidda naqta' ieħor għal Ġerusalem. Għax f'Lidda t-triq tal-vapur tiftaħ tliet friegħi: waħda għal Hajfa, waħda għall-Eġittu u waħda għal Ġerusalem.

It-tielet klassi, fejn irkibt jien, il-vaguni kienu bħal kaxex bir-roti, ftit ogħla mill-art, bil-bankijiet kull naħa, u biċċa xoqqa fuq erba' waqqafiet, sabiex tagħmel id-dell. Irkibt hemm ma' ħafna suldati jew pulizija x'kienu. Kellhom l-azzarini, kienu lebsin l-iswed u tarbux iswed f'rashom, kollu nokkli tas-suf. Tgħaxxaqt nara r-raba' u l-ġonna tal-laring ta' Ġaffa. Rajt ukoll ħaġa li għaġġbitni għax qatt ma kont naf li ssir: raġel jaħrat b'ġemel flok baqra! Il-ġemel għoli daqsiex u l-moħriet żgħir, anqas jidher warajh!

Wasalna Lidda u nżilna. Hemm kien hemm "imħatta" oħra, jew *stazzjon*, u kamra tal-għewwied fejn jaqtgħu l-biljetti. Jiena mort naqta' l-biljett ukoll, waħdi waħdi, qalb il-Għarab. Ma rajt lil ħadd liebes bħan-nies ta' l-Ewropa.

Kif kont hekk imgerrex (u bil-'badge' tal-Mużew, u xagħri maqtugħ qasir, u mingħajr ingravata), kien hemm pulizija Għarbi li tajtu fil-għajn. Ġie fuqi u qalli bil-herra biex niftaħlu l-bagalja. Ftaħtha u sabli fiha mal-ħwejjeġ, żewġ xugamani bil-kitba: 3452 R.M.A. ta' meta kont suldat.

Beda jgħajjat, għax ħasibni sraqthom. Jiena bil-Għarbi ma kontx naf għajr xi għaxar kelmiet, u ma fhimtx x'kien qiegħed igħidli. Daru magħna n-nies. Imma l-Bambin kien miegħi, u bagħatli Anġlu malajr biex jeħlisni mit-tabxa.

L-Anġlu kien tifel żgħir Taljan. Ma nafx minn fejn inqala'. Ġie maġenbi u staqsieni jekk nafx nitkellem bit-Taljan. Għedtlu li naf ftit. Qalli li l-pulizija ried jaf minn fejn ġibt dawk ix-xugamani. Għedtlu jgħidlu li jiena kont suldat u dawk ix-xugamani kienu tiegħi. Qallu bil-Għarbi. Il-pulizija għajjat kelma li għadni niftakarha. Qalli: "Werrini l-weraq!" Jiġifieri: "Urini ċ-ċertifikati!"

Alla jista' kollox, il-"weraq" kienu għandi! Ma kontx sa neħodhom miegħi minn Malta. Anqas naf kemm-il darba qbadthom u tlaqthom qabel ma ħriġt mid-dar. Sibthom u *werrejthomlu*. Imma l-ħmar ma kienx jaf jaqra. Hu qagħad għassa miegħi u bagħathom għand wieħed tal-ħanut li kien jaf bl-Ingliż. Meta għaraf is-sewwa raddhomli u qalli bil-herra: "Hod! Ruħ, ruħ!" (ħa! Mur, mur!).

Nies ma kienx għad hemm. Jiena bqajt donni tal-ħaġar, wieqaf, bil-qatgħa. Għax passaport fuqi ma kellix, u kieku mam kellix iċ-ċertifikati, kien jeħodni l-Għassa, u jdewwimni min jaf sa kemm. U billi dawk Għarab, min jaf x'kienu jagħmluli. Imma t-tifel Taljan reġa' ġie jiġri. "Non vuoi andare Gerusalemme?" staqsieni. "Si!" weġibtu. "Presto, dunque! Il treno parte!" Hu jiġri u jien niġri. Hu tala' fuq il-vagun (kien qisu *truck* b'erba' roti), newwiltu l-bagalja u tlajt

tieni ukoll. U l-vapur ta' l-art telaq.

Fil-vagun kien hemm xi għaxar Għarab, irġiel, qegħdin fl-art u aħna qagħdna bħalhom. Kien xi l-Ħdax ta' ul-għodu, nhar il-Ġimgħa l-Kbira. It-tifel qagħad jitħaddet miegħi. Qalli li kien jismu Pawlu, li kellu 13-il sena. Li kien sejjer Ġerusalem jgħaddi l-Għid għand qrabatu. Imbagħad għejja jitħaddet u medd rasu fuq kitfi u raqad.

Wasalna naħa jgħidulha Artuf, fejn kien hemm imħatta oħra. Kien ġewwa wied, biċ-ċagħak lejn ix-xellug u siġar lejn il-lemin, u quddiem, iġbla. Kulħadd niżel fl-art. Kien hemm bħal tank ta' l-ilma bil-vit u ħafna nies kienu qegħdin jixorbu u jimlew il-fliexken minnu. Jiena mort nixrob ukoll u kif erġajt lejn il-vagun malli kont sa mmidd riġli biex nitla', nisma' ħoss donnu tfaqqiegħa. Imbagħad ħafna ħsejjes ta' ħadid iħabbat ma' xulxin u tiksir ta' ħġieġ. Il-makna tal-vapur kienet reġgħet lura bis-saħħa u ħabbtet il-vaguni kollha ma' xulxin u reġgħu lura. Issa fuq il-vagun kont trid titla' minn bejniethom. Kieku lħaqt meddejt riġli biex nitla', aktarx li kont naqa' taħt ir-roti u nsir ftira.

Għajjat, biki, nisa jwerżqu u rġiel jiġru; min mixħut fl-art, min rasu kollha dmija. Ġiet karrozza ta' l-isptar u refgħu xi nies bil-katalett. Ġie qassis Grieg, f'karrozza żgħira. Taħwida liema bħalha. Fl-aħħar il-ħamba siktet, imma l-vapur ta' l-art kellu l-ħsara u ma satax jitlaq dak il-ħin. Qagħdna hemm nistennew. Lil Pawlu ma rajtux għajr darba, jiġri qalb in-nies. Jista' jkun li sab xi rikba sa Ġerusalem mal-karrozza ta' l-isptar. Ġerusalem mar; għax il-Ħadd ta' wara rajtu ma' niesu, ġol-knisja.

Għal xi s-sitta ta' fil-għaxija ġiet ferrovija oħra. Kulħadd irtass fuqha u telqet lejn Ġerusalem. Kien fiha ħafna suldati Lhud.

Kien bil-lejl, imma dawl ta' qamar. Il-vapur ta' l-art telaq, għaddej minn fuq xifer ta' wied. Wisa' biex noqgħod bil-qiegħda ma kienx hemm. Waqaft imxerref f'tieqa. Nisma' l-ħsejjes tal-makna, jidwu ma' l-iġbla, li minn nofshom konna għaddejjin. Ras il-makna kienet ħamra, mikwija bin-nar. Il-qamar jixref u jistaħba bejn il-qċaċet tal-għoljiet. Il-wied kien għemiq, b'ħafna tiksir u blat abjad-irmiedi fid-dawl ta' qamar, u siġar sfieq u sewdiena fuq il-ġnub. "Ommi, ma!" għedt f'qalbi. "Min jaf taħt dawk is-siġar suwed x'hemm tal-waħxijiet!"

Fl-aħħar wasalna l-imħatta ta' Ġerusalem, f'xit-tmienja u nofs ta' bil-lejl. Kien hemm ħafna nies li niżlu mill-vapur, kulħadd iross u jagħfas, biex ifittex joħroġ. Smajt wieħed ta' l-istazzjon igħid lil-ieħor: "Int imsik il-weraq u ana nimsek il-bagax". X'waħdadin! Kienu sa jerġgħu jfittxulna! Jien żammejt il-bagalja quddiemi, newwilt il-biljett lil dak li kien qiegħed jeħodhom, u ross u ross, u sibt ruħi barra bla ma kont naf.

Barra l-imħatta, jew *stazjon* kien hemm misraħ. Fil-lemin ħajt għoli, quddiem għelieqi, u fin-nofs forka kbira, fejn jgħallqu n-nies, b'xi ħames ħbula mdendlin fiha. Imma fejn hi Ġerusalem? Imkien ma jidher bini. Issa bil-lejl, fejn ser immur, waħdi-waħdi? n-nies jirkbu fil-karozzi tagħhom u jien wieqaf inħares 'l hawn u 'l hemm.

Imma l-Bambin kien miegħi tej-tej. Raġa' bagħtli Anġlu ieħor malajr. Din id-darba m'hux Anġlu Taljan. Anġlu Għarbi, tal-Misilmin.

Kien tifel ieħor; qisu d-daqs ta' dak ta' qabel, imma m'hux qawwi bħalu. Liebes bħal qmis twila sa għarqbejh

u f'rasu dohnha kallotta, tas-suf maħdum, igħidulha *tâqija*. "Fejn biddek truħ?" staqsieni. Għidtlu: "Qabar Sidna Għisa", għax bħal ma għedt qabel, bil-Għarbi ftit wisq kont naf. Reġa' staqsieni: "Il-Qjâma?" Għedtlu bħal qabel. "Amma hu l-Qjâma!" qalli, u ħadli l-bagalja, xeħetha fuq kitfu, u qalli: "Jalla!" u bdejna mixjin.

Inżilna niżla twila u fid-dawl ta' qamar dehret Ġerusalem: swar, djar, mejdniet tal-Misilmin u kanpnari ta' l-Insara. "Tkun miftuħa l-knisja?" staqsejt lit-tifel. "Bħal issa le", weġibni. "Naraw x'reġa' ġej!" għedt f'qalbi. U bdejt nistħajjel li kelli ngħaddi l-lejl barra, wara l-bieb tal-Qabar ta' Kristu. Jew isibuni l-pulizija u jaħsbuni xi ħalliel u jeħduni l-għassa sa l-għada. Ħejjejt ruħi għal kull ma jista' jkun.

Imbagħad għaddejna minn fuq ħajt wiesa' li jaqsam wied, u qbadna telgħin telgħa. Lit-tifel ħadtlu l-bagalja biex inserrħu ftit. Għall-ewwel ma riedx imma ġiegħeltu jagħtihieli. Tlajna t-telgħa. Dħalna fil-belt. Reġa' ħadli l-bagalja u qbadna neżlin niżla miksija bil-mazkan. Triq bil-bini qadim u għoli, il-ħitan kollha xquq, u xkejjer imdendla minn ħajt għal ħajt. Ilwejna lejn ix-xellug, imxejna ftit u dħalna fi bħal mina. Inżilna tarġ u ġejna fi bħal bitħa, b'sarbut bicċiet tal-kolonni mwaħħla fl-art u knisja qadima quddiemhom. "Ħahi l-Qjâma", qalli. U neħħa t-tâqija minn rasu, qalli nneħħi minn rasi, u xejjer idu quddiem wiċċu, bħal min irodd is-salib. Aktarx biex naħsbu Nisrani, jew b'qima lejn l-Insara, billi fit-triq għentu jerfa l-bagalja xi darbtejn. Ara kemm tiswa t-turija tajba!

Għedt qabel li l-Bambin kien miegħi, u kien miegħi tassew. Il-bieb tal-Bażilka tal-Qabar ta' Kristu ma kienx magħluq għal kollox! Kien għadu mbexxaq, u żewġt irġiel ħdejn il-bieb, barra, bis-sellum, biex jagħlquh. Issa meta dak il-bieb jingħalaq, ma jerġax jinfetaħ, għax il-muftieħ tiegħu jkun fid-dar ta' nies Misilmin, li joqgħodu fil-bgħid u biex tiftaħ trid tħallas kemm il-skud. Kieku domt ma wasalt żewġ minuti oħra, barra kien ikolli noqgħod, għax dak iż-żmien ma kont naf xejn fuq Ġerusalem.

Ħallast lit-tifel. Tajtu biċtejn flus bojod, ma nafx kemm huma. Meta

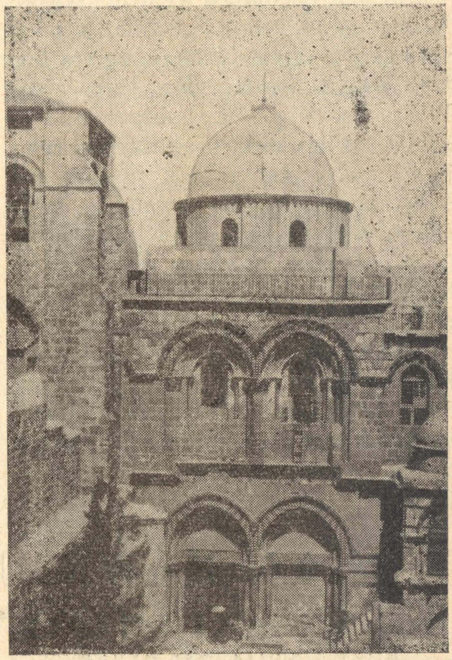

Il-Knisja l-Qadima....... u l-bieb li kien imbexxaq.

kont ser nagħtih it-tielet, qalli: "Bi keffe! Bi keffe!" jiġifieri, *biżżejjed*. Jaħasra, ma riedx iqarraq bija u jeħodli aktar milli jistħoqq. Bies il-flus, misshom ma' xbinu u telaq u mar.

L-itwal fost iż-żewġt irġiel li kienu hemm, dar lejja, qalli bil-herra: "Xi trid?" "Fra Elija!" weġibt jien. "Dove sta Fra Elija?"

"Fra Elija," għajjat ir-raġel l-ieħor, "Ejja ara dan x'irid." Fra Elija ttawwal mill-bieb imbexxaq, għarafni fid-dawl ta' qamar. "Int?" qalli. "Ġejt sa fl-aħħar? Ejja, idħol!" U dħalt miegħu l-knisja. Urieni bħal kappella u qalli: "Dan hu l-Qabar ta' Kristu." Dħalna ġewwa u qagħdna għar-rkubtejna quddiem bħal bank ta' l-irħam li taħtu jingħad li hemm il-blata. Bist l-irħama kiesħa, stħajjiltni nbus riġlejn Ġesù mejjet, u żżejt ħajr 'l Alla, li wasalt bis-sliema u għedt Kredu. Ħriġna minn hemm, għaddejna minn sakrestija u dħalna f'kamra żgħira fejn kien hemm mejda. Fra Elija ġiebli ftit soppa tal-piżelli, ħobża tawwalija żgħira, aringa mixwija u flixkun żgħir inbit. Għal kemm dak in-nhar ma kontx kilt għajr laringa waħda u biċċa żgħira ġewż tal-Indi (taħieli Pawlu fuq it-tren), il-ġuħ bil-għejja ma kontx inħossu. Għal hekk kilt ftieta ħobż biss u xrobt belgħa waħda nbid.

Ġie Fra Elija u saqsieni għax ma kiltx. Għedtlu li ġuħ ma kellix imma kont għajjien ħafna. Ra l-flixkun tal-inbid, qabdu f'idu u sabu għadu mimli. "Ma tixrobx?" saqsieni. Għedtlu li ma kontx imdorri. "Għandi għatx!" qal u qiegħed għonq il-flixkun f'ħalqu u niżżlu f'nifs sal-anqas qatra.

Imbagħad Fra Elija tellagħni taraġ dejjaq, għaddieni minn bħal kuridur, fetaħ bieb ta' għorfa fejn kien hemm tliet sodod, mejda u żewġ siġġijiet. Urieni sodda minnhom u qalli norqod fiha, u ħareġ.

Sibt ruħi waħdi u dħalt fil-friex. Dak il-ħin, kif stajt nidħol ftit fija n-nifsi, ħassejt ferħ kbir fija, li donnu kellu mill-ġenn. Mela, it-tbatija u t-tiġrib tas-safar li kont nibża' minnhom, kienu għaddew! Wasalt bis-sliema fejn kont nixtieq nasal, sa minn meta kont tarbija! Bħal ma l-qaddisin fid-dinja kienu jixtiequ jmorru l-ġenna, hekk jien kont nixtieq immur Ġerusalem. Ara, fl-aħħar, xewqti maqtugħa! Dik il-għorfa li kont fiha kienet ftit passi bgħida mill-Kalvarju u mill-Qabar ta' Kristu! Minn fejn kont jien kienet instemgħet l-aħħar għajta ta' Ġesù, minn fuq is-salib, hi u ħierġa ruħu. Le, ma kontx qiegħed noħlom. Kien kollu minnu. Talbti mismugħa u xewqti maqtugħa!

ELSIE.

MINN HAWN U MINN HEMM

AĦBARIJIET TA' BARRA

GĦAT-TISWIJA TAL-QABAR TA' KRISTU

Il-Ħakma Ġordanija stiednet lill-Inġinier Ingliż Wooly biex jifli l-ħsara li fiha l-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu u jara x'għamla ta' tiswijiet li jaqbel li jsiru. Dan imbagħad stieden lill-inġinieri l-oħra li kienu maħtura mill-Franġiskina, mill-Griegi u mill-Armeni biex jagħtuh rajhom fuq li għandu jsir. Il-bażilika li għandha ma' l-elf sena, wara t-theżżiża ta' l-1927 ħasset sewwa, u li ma kenitx mirfuda bil-ħadid, kieku ilha li saret ħerba.

IT-TIEĠ TAR-RE TAL-ĠORDANJA

Iż-żagħżugħ Re Hussejn I iżżewweġ lil bint għammu, il-Prinċipessa Dina Għabd-il-Hamid. Il-Patrijarka ta' Ġerusalem mar Għamman biex jifraħlu u hekk ukoll għamel il-President tal-Franġiskani, Patri Teofilo Bellorini. Tawh rigali sbieħ kif jixraqlu bħala Re u bħala ħabib tal-Kattoliċi.